

Erdélyi kötések további csoportjai a 17. századból

Amikor a gyulafehérvári fejedelmi nyomda mellett működő könyvkötő műhely kötéseit kutattam és igyekeztem meghatározni, több más kötécsoport is kialakulni látszott.¹ E kötések egy része a gyulafehérvári fejedelmi nyomda (1623–1658) kiadványait borítja, de sokat más nyomdákban, főleg Váradon nyomtattak. A kérdés az, hogy a kötések mely mesterek és hol készítették.

Számos tipográfus könyvkötőként kezdte pályáját: a több helyen működő Johannes Manlius, Debrecenben Fodorik Menyhért és Töltési István, Gyulafehérvárt Lignicei Effmurdt Jakab, Kassán Gevers Bálint (Valentin), Kolozsvárt Abrugi György és Veresegyházi Szentyel Mihály, aki Nagybányán dolgozott könyvkötőként, mielőtt Kolozsvárra települt. E mesterek mellett biztosan több kiváló, ma név szerint ismeretlen könyvkötő tevékenykedett. Mint látni fogjuk, némely esetben görgetőbe vésett monogramjukat ismerjük.

A könyvkötők a bélyegzőket és görgetőket, de legalábbis egy részüket korábban külföldről, elsősorban német nyelvterületről szerezték be. Ezek mintájára aztán itthon is vésettek könyvkötést díszítő szerszámokat. Sokat évtizedekig használtak.

A 17. században saját könyvkötő műhelye volt a lőcsei, a gyulafehérvári, a váradi és a kolozsvári nyomdának, de könyvkötő műhely biztosan működött Brassóban is. Az erdélyi kötések egyik központja mindenestre Kolozsvár volt.

A következőkben legalább három további kötécsoportot vagy könyvkötőt lehet elkülöníteni. Valószínűsíthető, hogy Gyulafehérváron is nem csak az az egy könyvkötő műhely működött, amelynek kötéseit a Jakó Zsigmond-féle ünnepi kötetben tárgyaltuk.

1. kép. MTA KIK: RMK II 2rét 58b előtáblája.
Fotó: Láng Klára

I. Az első műhely kötésein a jellegzetes reformátor görgetőt (I/g1) használták, természetesen egyéb díszítőszerszámok mellett. Egyelőre a három nagy könyvtár, az OSZK, az ELTE Egyetemi Könyvtára és az MTA KIK egy-egy kötését sorolom ebbe a műhelybe. A kötések elő- és háttáblája azonosan van díszítve, csak annyi az eltérés, hogy esetenként az előtáblán a tulajdonos nevének kezdőbetűi és a bekötés dátuma látható.

1–2. Geleji Katona István: Praeonii evangelici tomus secundus, seu pars aestivalis et autumnalis... Albae Iuliae 1640, principis... G. Rakoczi... typis et impensis.

2 példány:

MTA KIK: RM II 2rét 58b = RMNy 1825;
a kötés mérete: 335 × 200 × 87 mm

díszítés: g1, g2, g3, b1, b2; tulajdonos névbetűi: A. B. – datált kötés: 1642 (1. kép)

¹ ROZSONDAI Marianne, *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványainak eredeti bőrkötései = Jakó Zsigmond 100*, szerk. SIPOS Gábor, DÁNÉ Veronka, Kolozsvár, 2016, 365–385.

ELTE EK: RMK II 82a = RMNy 1825; a kötés mérete: 323 × 194 × 93 mm

díszítés: g1, g2, b2; tulajdonos névbetűi: P. S. T. – datált kötés: 1642. Ő lehet a könyv első tulajdonosa, s valószínűleg ugyanaz a Petrus S. Torjai, akinek a bejegyzése a röplő előzéklapon olvasható 1647-ből.

3. Geleji Katona István: Válság titka... Várad 1645, Szenci Kertész Á.

OSZK: RMK I 779/1. pld = RMNy 2124; a kötés mérete: 193 × 150 × 106 mm

díszítés: g1, b1, b2

Az **I. műhely** díszei: három görgető és két egyesbélyegző (2. kép):

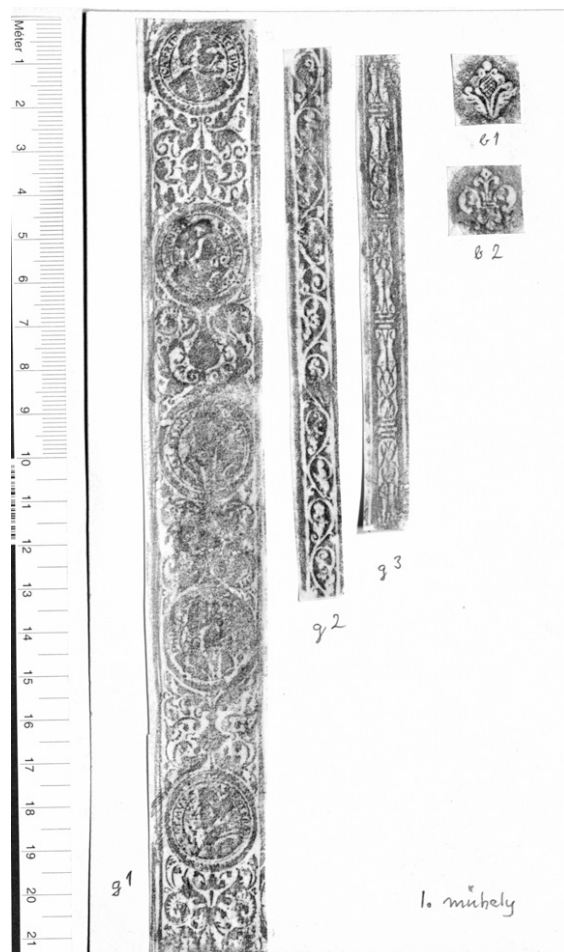
g1: 220 × 24 mm lombdízsek között medalionban a reformátorok és János Frigyes választófejedelem: Ioa.Frid.- elect.dvx – Ioannes Hvs – Martin Lvth – Philip Melan – Erasmvs Rotero

g2: 8 mm indadíz

g3: 7 mm kandelábergörgető

b1: gránátalmavirág

b2: liliom

2. kép. Az I. műhely díszítő szerszámai

II. A második csoportba négy kötést sorolok. Ezek díszesebbek az előzőeknél, s a kötések elő- és háttáblája itt is azonosan van díszítve.

1. Maros-Vásárhelyi Gergely: Vilag kezdetitől fogva iosagos es gonosz czelekedeteknek... summai. Cassa – [Kolozsvár 1622–]1623, [Festus-typ. Heltai.]

MTA KIK: Ráth 113 = RMNy 1289; a kötés mérete: 203 × 156 × 51 mm (e példány címlapja hiányzik).

díszítés: g1, g3, b1, b2, b4; tulajdonosbejegyzés, fol. A₁: Bibliothecae Lycei R. Claudiopol. 1631. A röplő előzék verzóján: Domus RR. PP. Claudiopolitanorum 1699.

2. Geleji Katona István: Praeconium evangelicum... vulgo Dominicalia vocitata... explicantur. Albae Iuliae 1638, [typis et impensis Transsylvaniae principis.]

ELTE EK: RMK II 77/2. pld. = RMNy 1720; a kötés mérete: 311 × 194 × 68 mm

díszítés: g5, g1(?), b1, b2, b3, b4. A kötés nagyon kopott, a középmezőt körülvevő keret alig kivehető, talán a g1. A könyvet 1995-ben restaurálták.

3. Exequiae principales, az az Halotti pompa... Karolyi Susannanak. Feier-Varat 1624, Valasz-uti A. es Mezleni M. (Még egy nyomtatvány van a könyv végére kötve, amely három halotti prédikációt tartalmaz 1641-ből. A kötés tehát csak ez után készülhetett.)

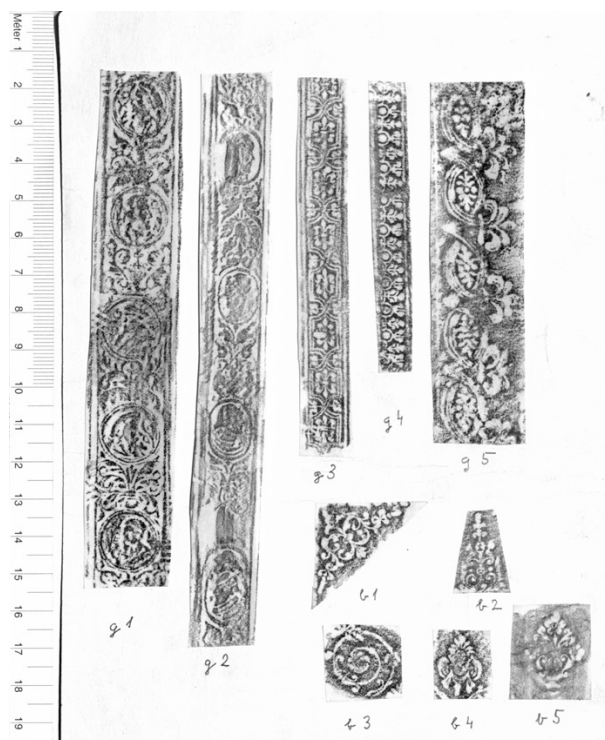
MTA KIK: Ráth 118/1 = RMNy 1306; a kötés mérete: 195 × 150 × 30 mm

díszítés: g1, g4, b1, b5; tulajdonosbejegyzés a címlapon: Joan. Toldalagi; Kriza

4. Geleji Katona István: A valtság-titkanak masodik volumenje... Várad 1647, Szenci Kertész Á.

OSZK: RMK I 799/1. pld. = RMNy 2197; a kötés mérete: 200 × 145 × 98 mm

díszítés: g2, g3, g4, b1, b2

3. kép. A II. műhely díszítő szerszámai

A II. műhely díszei: öt görgető és öt egyes-bélyegző (3. kép):

- g1: 140 (?) × 18 mm lombdíszek között medalionban reformátorok – nincs felirat
- g2: 160 (?) × 13 mm lombdíszek között medalionban harcosok feje
- g3: 10 mm apró lilimos görgető
- g4: 8 mm stilizált apró leveles görgető
- g5: 24 mm német palmettás görgető
- b1: összetett lilium bélyegző
- b2: stilizált növényi ornamentika
- b3: csavart inda
- b4: diademos fej
- b5: virág vázában

III. műhely: Ebbe a csoportba nyolc kötet sorolok. A görgetők közül három szignált M. G., B. G., illetve egy variáns SZ. M. monogrammal.

1. Werbőczy István: Decretvm iuris... Debrecen 1611, Lipsiai [Rheda] Pál.

MTA KIK: RM I 8rét 442a = RMNy 1011; a kötés mérete: 206 × 155 × 50 mm

díszítés: g1, g2, b1, b3; Az előtáblán belül nyomtatott ex libris: Ex Bibliotheca Ladislai Vietoris de Kiss-Kovalocz et in Horocz. Vigyázó könyvtár.

2. Geleji Katona István: Praeonii evangelici tomus secundus, seu pars aestivalis et autumnalis... Albae Iuliae 1640, principis... G. Rakoczi... typis et impensis.

OSZK: RMK II 552/1. pld. = RMNy 1825; a kötés mérete: 323 × 197 × 80 mm

díszítés: g2, g3, g4, b1, b2; tulajdonos névbetűi: B. SZ. A. – datált kötés: 1642. Az előtáblán belül az első bejegyzés: Illustrissimus Dominus Dominus Georgius Rakoczi Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes gratiose dabat pastoribus in Transilvania Orthodoxam religionem profitentibus. Inter eos et mihi Bartholomeo Nagi Zarazajtjon [!], vagyis Szárazajtai Nagy Bartolomeus/Bertalannak készült a kötés, amelybe a Rákóczi György fejedelem által a lelkészeknek küldött könyv neki szánt példányát kötötték. Szárazajta református kisközség az egykori Háromszék (ma Kovászna) megyében.

3–4. Geleji Katona István: Titkok titka... Gyula-Fejir-Varatt 1645, [typ. principis.] Koll. 1. – (Geleji Katona István: Magyar gramatikatska.) Gyula-Fejir-Varatt 1645, [typ. principis.] Koll. 2. Két példány:

MTA KIK: Ráth 197 (csak koll. 1.) = RMNy 2103; a kötés mérete: 201 × 152 × 64 mm

díszítés: g1, g3, b4, b5; tulajdonos névbetűi: L. S. – datált kötés: 1648. A címlapon az első tulajdonos neve tintával beírva: Lucas Sandorfalvi. A röplő előzéken több 18. századi tulajdonosbejegyzés olvasható még.

MTA KIK: RM I 8rét 494a = RMNy 2103; a kötés mérete: 196 × 148 × 67 mm

díszítés: g1, g2, b2, b4; a tulajdonos névbetűi: M. B. K. – datált kötés: 1647. A gerinc újrakötött, restaurált.

5. Geleji Katona István: Valtság-titka... Várad 1645, Szenci Kertész Á.

MTA KIK: RM I 8rét 496 = RMNy 2124; a kötés mérete: 196 × 152 × 73 mm

díszítés: g1, g3

6–7. Geleji Katona István: A valtság-titkanak harmadik volumenje... Várad 1649, Szenci Kertész Á.

Két példány:

MTA KIK: RM I 4rét 324 = RMNy 2298; a kötés mérete: 197 × 154 × 106 mm (címlapja hiányzik).

díszítés: g1, b1, b2; a tulajdonos névbetűi: I. B. TS. – datált kötés: 1655. A kötés restaurálása során kikerült töredékek: T 1044 kottás missale töredék, T 1045 latin verstan töredék (brassói nyomtatvány?), T 1046 német nyelvű ó és új kalendarium 1648-ra.²

MTA KIK: RM I 8rét 839 = RMNy 2298; a kötés mérete: 192 × 151 × 95 mm

díszítés: g1, g4; restaurált kötés.

8. Graduale Romanum. Ed. Franciscus de Brugis. Venezia 1499–1500, Johannes Emericus de Spira pro Lucantonio Giunta. Csak az I. kötet.

MTA KIK: Inc. 1022 = CIH 1437³ = INC-MTA 415;⁴ a kötés mérete: 557 × 342/380 × 85 mm (a gerinc a táblákra mintegy majd 4 cm-re benyúló újabb bőrrel van beborítva).

díszítés: a Graduale kötésének szélén látható 1. keret nagyon hasonló az I. műhely g2-es indás díszes görgetőjéhez. A 2. keret variánsa a német palmettás (g1) görgetőnek. A 3. keret g3 B. G.-vel, az 5. keret g4 M. G. monogrammal van szignálva. A 4. keret: g6. A középső centrumában teljes kör alakban, a sarkokban negyed körös legyezőmotívum (III/b6) látható.

A **III. műhely** díszei: öt görgető és hat egyebélyegző (4. kép). A g5 nem tartozik e műhelyhez, de mint variáns, típus, amit máshol is kedveltek, összehasonlításuk érdekes:

g1: 25 mm német palmettás görgető

g2: 9 mm S idomú mintás görgető

g3: 15 mm rozettás-indás görgető B. G. monogrammal⁵

g4: 14 mm makkos-virágos görgető M. G. monogrammal

(g5: 14 mm makkos-virágos görgető SZ. M. monogrammal)⁶

g6: 9 mm csipkedéses görgető

b1: hármás virágzat

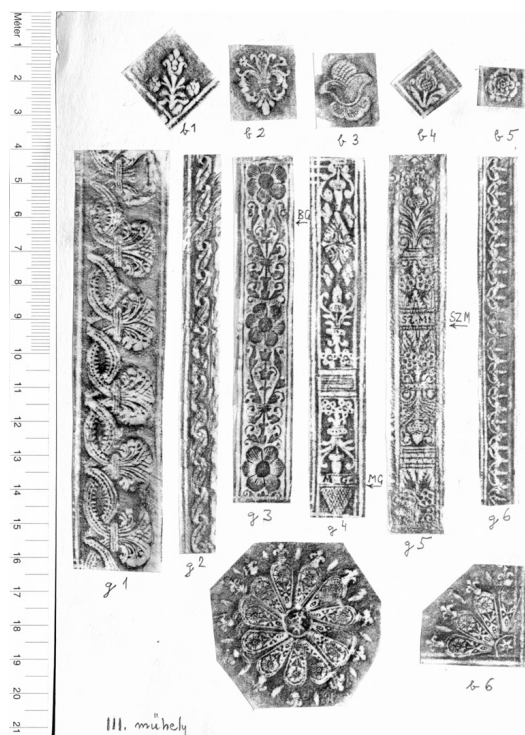
b2: lilium

b3: nagyobb gránátalmavirág

b4: kisebb gránátalmavirág

b5: szabad rozetta

b6: legyezőminta (negyed, amelyből a teljes kört is képezik)

4. kép. A III. műhely díszítő szerszámai

² V. Ecsedy Judit meghatározása 2000-ben.

³ *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, ed. Géza SAJÓ, Erzsébet SOLTÉSZ... socii fuerunt Csaba CSAPODI et Miklós VÉRTESY, 2 vols., Bp., 1970. Mivel e Graduale I. kötetét 1976-ban vette az MTA Könyvtára, e példány nincs benne az 1970-ben megjelent CIH-ben.

⁴ *Catalogue of the Incunables in the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences*, INC-MTA, compiled by Marianne ROZSONDAI, Béla ROZSONDAI, Bp., Argumentum, 2013: Inc. 1022 = INC-MTA 415 kötése és a kötés díszítő motívumai láthatók az interneten az MTA KIK honlapján (konyvtar.mta.hu).

⁵ GYÁRFÁS Tihamér, *A brassai ötvösség története*, Brassó, 1912 című könyvében nem találtam B. G. és M. G. monogramokhoz illő nevet. Igaz, hogy a szerző csak egész ötvöskötéseket említ, bőrkötés díszítésére szolgáló szignált fémszerszámot láthatóan nem vizsgált.

⁶ MIKOLAI HEGEDŰS János [transl.], *Az mennyei igasságnak tüzes oszlopa [...]*, Ultrajectom, Väsberg [= Waesberge] János, 1648. MTA KIK: RM I 8rét 299 = RMNy 2249; a kötés mérete: 127 × 70 × 22 mm; díszítés: g5; ez a g4 makkos-virágos görgetőnek variánsa, SZ. M. monogrammal. Vajon rejtheti-e a monogram (Veresegyházi) Szentyel Mihályt?

Az I. műhelybe/csoportba sorolt három, majdnem azonos kötés mindegyike Geleji Katona-művet tartalmaz, s időben is közeli egymáshoz (1640, 1645). E három kötés alapján nem lehet eldönteni, hogy hol készültek, de biztosan erdélyiek, a két datált kötés évszáma: 1642. Az erősen a német reformátor-görgetőkhöz hasonló I/g1 inkább egy Kolozsvárott működő könyvkötőt enged sejteni. További, ezekkel a szerszámokkal díszített kötések felkutatása segíthet majd tisztázni a kérdést.

A II. műhely négy nyomtatványa közül egy kassai, illetve kolozsvári, egy váradi, kettő gyulafehérvári. A nyomtatványok 1622–1647-ig egy negyedszázadot fognak át. A II/3 *Exequiae principales, az az halotti pompa... Károlyi Susannának* című kötetben a hozzákötött nyomtatványok datálják a kötetet, vagyis 1641 utáninak kell lennie. Marosvásárhelyi Gergely: *Világ kezdetitől fogva...* című könyvében (II/1) korai kolozsvári tulajdonosbejegyzés van: Bibliothecae Lycei R. Claudiopol. 1631, ezt tehát ekkorra már bekötötték.

Geleji Katona István: *Praeconium evangelicum* című, 1638. évi gyulafehérvári kiadása (II/2) kötésének díszei és a középmező kompozíciója szinte azonos Telegdi Miklós: *Az evangeliomoknac... magarazattyanac masodic része... hvsvetvl fogva adventig*, Nagyszombat 1578, Telegdi M. hazanal: MTA KIK: RM I 4rét 298 = RMNy 418 kötése kompozíciójával. Minthogy ennek kötéstáblájából a restaurálás folyamán ugyanebből a Telegdi-nyomtatványból való töredék került ki (T 681 = RMK I 145 = RMNy 418), a kötés minden bizonnyal Nagyszombatban készült, ahol a töredéklap makulatúraként rendelkezésre állhatott a kötéstáblához. A Telegdi-könyv kötésén látható a II. műhely franciás „fanfáros” csavart indája (II/b3), az ehhez jól illő diadémós groteszk fej (II/b4), továbbá a b1, sőt két görgető is: g1 és g4. Ez arra enged következtetni, hogy amikor Bethlen Gábor fejedelem parancsára 1621-ben a nagyszombati nyomdát Kassára költöztették, majd 1622 novemberében továbbszállították Gyulafehérvárra, akkor a korábban a nagyszombati nyomda mellett működő könyvkötő műhely megmaradt szerszámaiból is került néhány Gyulafehérvárra, amelyeket ott tovább használtak. Így e négy könyv bekötését Gyulafehérvárra lokalizáljuk.

A legizgalmasabb a III. műhely. Tudjuk, hogy legtöbbször nem ott kötötték be a könyvet, ahol nyomtatták, hanem ahol a könyv tulajdonosa, olvasója élt. Azok az azonosítható tulajdonosok, akikkel e kötések kapcsán találkoztunk, mind magyarok, legalábbis Hungarusok, sőt leginkább erdélyiek. Az RMK I., azaz a magyar nyelvű nyomtatványok eleve feltételezik a magyarul tudó tulajdonost.

A III. csoportba/műhelybe sorolt kötésekben lévő nyomtatványok időhatára 1611–1649. Egy „lóg ki” a sorból, több szempontból is: a Velencében nyomtatott ősnymtatvány, a *Graduale Romanum* (III/8) – ugyanis másfél száz évvel korábbi Geleji Katona 1649-ben, Váradon megjelentetett *Váltságánál* és nem magyarországi nyomtatvány. E csoport datált kötéseinél időhatára: 1642–1655. A *Graduale* katolikus szerkönyv, míg a többi – a Werbőczy-törvénykönyvön kívül – protestáns irányultságú. Ezek Debrecenben, Gyulafehérváron és Váradon kerültek ki a sajtó alól. Az nem vitás, hogy a *Graduale* kötése közel másfél évszázaddal megjelenése után készült. Hogy átkötésről van-e szó, vagy ez az első kötése, nem derül ki. (Bizonyára egy alapos restaurátori elemzés eldöntheti.) Viszont a *Graduale* e példányának II. kötetét a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban őrzik 3928 leltári számon. Ennek kötése teljesen azonos az Akadémia Könyvtára *Gradualéja* I. kötetének kötésével. A két kötet egykor összetartozott! E kötések görgetős keretei közül kettő szignált: a rozettás indás (III/g3) BG-vel, a makkos-virágos (III/g4), amely a legyeződíszes középmezőt veszi körül, MG-vel. Ha a görgetők „hazáját”, a német nyelvterületet tekintjük, akkor mindig a második betű rejti a családnevet. Ez esetben a G betű az, s ez a két görgetőnél ugyanaz, a keresztnév betűje más (B, illetve M). Vajon apáról és fiáról van szó? Ez elég általános gyakorlat. De hol működtek, hová helyezhető tevékenységük? Igaz, a könyvkötést díszítő szerszámok még inkább vándoroltak, mint maguk a könyvkötő szerszámokat tulajdonló könyvkötők. A csíki ferencesek könyvtárában található Bonaventura Hocquardus: *Perspectivum Lutheranorum et Calvinistarum...* Viennae Austriae, typis M.

Cosmerovii 1648-ban megjelent könyve.⁷ E kötés keretét az MG monogramos III/g4 makkosvirágos görgető alkotja, a középméretű pedig a III/b2 és b4 egyesbélyegzők díszítik. Ami még fontosabb, az előtáblán olvasható tintás kézírásos bejegyzés szerint: *Anno Domini 1652 die 5 Julii Coronae Transilvaniae compactus pro Joanni Benkes Parocho Sz.lelekiensi vivat possideatque...* vagyis 1652-ben, Brassóban, Benkes János szentléleki plébánosnak kötötték be, aki élvezi és birtokolja. A címlap verzóján olvasható bejegyzés szerint Benkes plébános 1660-ban elhunyt.

Feltételezhetjük-e, hogy a III. csoportba sorolt könyveket mind Brassóban kötötték be? A nagyfólió méretű *Graduale* egyértelműen katolikus papi vagy szerzetesi közösség közös éneklésére készült. Valószínű, hogy ez a példány a csíki ferenceseké volt, talán nem túlzás arra gondolni, hogy eleve is nekik kötötték be. E két kötésen (ideértem a *Graduale* Csíkszeredában őrzött második kötetét) meglepő a legyeződísz korai alkalmazása, amely a 17. század második felében Kolozsvárt, Apafi fejedelem idején vált nagyon divatosá. (Az erdélyi legyeződíszes kötések a magyar könyvkötéstörténet külön, önálló csoportját alkotják.)

A csíki ferencesek könyvtárában őrzött Bonaventura Hocquardus: *Perspectivum Lutheranorum et Calvinistarum...*, Viennae Austriae 1648-ban megjelent könyv bekötésre vonatkozó bejegyzése fontos érv Brassó mellett. Ehhez járul még V. Ecsedy Judit feltételezése, miszerint a III/6-os Geleji Katona István: *A valtság-titkanak harmadik volumenje...* Várad 1649 (MTA KIK: RM I 4rét 324 = RMNy 2298) kötéséből a restaurálás során kikerült töredékek egyike, a T 1045 jelzeten őrzött latin verstani töredék, brassói nyomtatvány lehet. Sőt, nincs kizárva, hogy a T 1046-os német nyelvű kalendáriumtöredék is az. S amint a II/2 sorszámú Geleji Katona: *Praeconium evangelicum* 1638-as gyulafehérvári nyomtatvány e példányának kötésével egyező Telegdi: *Az evangeliomoknac... magarazattyanac* (MTA KIK: RM I 4rét 298 = RMNy 418) kötéséből kikerülő nagyszombati nyomtatványtöredék nagyszombati könyvkötő műhelyt feltételez, ugyanúgy a III/6-osból kikerülő nyomtatványtöredék Brassóra mutat, mint ahol e kötés, s a vele rokon többi kötés készülhetett.

⁷ E fontos könyvre Muckenaupt Erzsébet (Csíkszereda) hívta fel figyelmem, s küldött szkennelt képeket a címlapról, a bejegyzésekről és a kötés elő- és háttáblájáról 2015 decemberében. Ezúton is hálásan köszönöm neki. Továbbá azt is, hogy elolvasta a kéziratot, és köszönöm észrevételeit.